

Mukallidin İmanı

Tevfik YÜCEDOĞRU

Yard. Doç. Dr. U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

İmanın insana yararlı olması için öncelikle “mü’menünbih” açısından araştırma ve inceleme yapılması esas olmakla birlikte; hiçbir araştırmaya girişmeden inanan kimselerin (mukallid) durumu, kelâm tarihinde bir problem olarak incelenmiştir. İnancın nazar ve istidlâl ile gerçekleşmesi, dinin insan hayatındaki yaptırım gücü açısından önemlidir. Yozlaşmanın ve bidatlerin önüne geçecek en temel husus, topluma dinî konularda önderlik eden kişilerin niteliklerinde aranmalıdır.

Anahtar kelimeler: İman, taklid, mukallid, tahkik, muhakkik.

Abstract

The Belief of Muqallid

It is essential to inquire and to investigate for believing in order to be useful to mankind. The state of who believe without any reflection, however, has been perceived as a problem in Islamic theological literature. To believe by way of reflection and inference is important with regard of power of sanction of religion upon human’s life. The main factor that will prevent degeneration and innovations has to be sought in the qualities of whom lead the society in religious issues.

Key words: Belief, taqlid, muqallid, tahqiq, muhaqqiq.

GİRİŞ

Mümin toplumlarda zaman zaman görülebilen bazı istenmeyen davranış ve ahlâk yaşantısı, inançlarına bağlı ve onun ilkelerini yerine getiren bir yapılaşmayı gündeme getirmektedir. Çeşitli vesilelerle ve farklı taraflarca şikâyet konusu yapılan bu durum, iman etmiş insanın edinmesi gereken niteliklerin tartışılmasını gerekli kılmaktadır. İnanan, ancak inandığı temel ilkelerden haberdar olmayan, bu sebeple inandığı ilkelerin kendisine hiçbir yaptırım gücünün hissedilmediği toplumlarda bir çözülme, savrulma ve bağları gevşemiş bir din anlayışı sergileme eğilimi görülmektedir. Toplumun inandığı dinamiklerle, yaşantısı arasında uçurumlar doğuran bu durumu meydana getiren temel sebep veya sebepler nelerdir? Olması gerekenin niçin gerçekleşmediğini tespit mümkün müdür? İnanç zaaflarının ne gibi toplumsal savrulmalar meydana getirdiğini, bidat ve hurâfelere yol açtığını yakından görmek/göstermek, bu topluma bir katkı sağlar mı? Bu ve benzeri soruların kaynağında taklîd suretiyle yapılan iman bulunuyor mu? gibi hususların araştırılması gerektiğine inanıyoruz. Toplumsal hastalıkların bir kısmının bu gibi problemlerden kaynaklandığını düşündüğümüz için, mukallidin imanını hem itikat hem de dinin toplum üzerindeki etkisi açısından ele alacağız.

İMAN VE TAKLİD KAVRAMLARI

İman Kavramı

Arapça'da "emn" kökünden if'âl veznindeki âmene fiilinin mas-tarı olan imân kelimesi sözlükte: "Emin kılmak, güven vermek" anlamında geçişli olarak kullanıldığı gibi; geçişsiz olarak da "kalbi sükûn, güven, itimat içinde olmak, huzur ve sükûna kavuşmak, emin olmak ve güven içinde tutmak"¹ gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamları itibariyle iman eden kişi, kalben güven, emniyet ve sükûn kazanmış olmaktadır. Bu durumda hem kendinin kendinden hem de karşısındakinin kendisinden güven duyduğu kişi, kelimenin sözlük anlamı itibariyle, mümin olmaktadır. Bir başka ifadeyle mümin, emin olan, güven içinde bulunan vicdan rahatlığına ve kalbi sükûna kavuşan manasına gelmektedir. Allah Teala'nın güzel isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri olan **el-Mü'min** de; "emniyet içinde huzurla yaşatan, vadine güvenilen" anlamına gelmektedir.

Kelimenin bu kök itibariyle; "şüphe etmeksizin mutlak surette tasdik etmek, bir hüküm, haber, insan veya varlığa kesin şekilde ve içten gelerek samimiyetle inanmak, bir hükmü doğrulamak; bir insanın verdiği haberi doğru kabul edip benimsemek" gibi anlamları kazandığı bilinmektedir. Bütün bu mânalar itibariyle de, kişi sözün

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1994, XIII/ 21; Teftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980, s. 276.

sahibine güvenerek kalben huzur ve sükûn kazanır, vicdanen rahatlığa kavuşur ve rahata erer. Bütün anlamları bir araya toplamak icap ederse; “hiçbir tereddüde imkân vermeden kendisine gelen her şeyi **tasdik etmek** ve mutlak surette teslim olmak” şeklindeki genel mâna, imanın sözlük anlamı olarak karşımıza çıkmaktadır.² Görüldüğü üzere, iman, bir anlamda tasdik etmek demektir. Ancak tasdik, iman kelimesini her bakımdan karşılamaz. Zira tasdik, her türlü haberi kapsarken, iman gaybî (görünmez, bilinmez) bir dünyadan haber vermeyi gerekli kılmaktadır. “İki kere iki dört eder”, diyen kimseye “doğru söylüyorsun, sözünü tasdik ederiz” dediğimiz halde; “iman ettik” demeyiz. Ancak “Allah vardır ve birdir” diyen kişinin tasdik edilmesi “iman ettik” şeklinde olur.³ İman kelimesi iki harf-i cer ile geçişli hale gelir, bunlar *lâm* ve *bâ* harfleridir. Bu durumda da kelime; kabul ve iz’an ile ikrar ve itiraf anlamları kazanmaktadır.

İman kelimesinin emn ile yakın alakasının olduğu bir vakıdır. Emn, emniyet, güven olduğu gibi havfin (korku) zıddı olmak hasebiyle önem kazanmaktadır. İman sahibi olan kimse de korkularından uzak, ifade ettiği hususlarda hem kendisini huzur ve sükûna kavuşturmakta, hem de kendisine söz söyleyeni yalanlamaktan uzak durmaktadır. Böylelikle iki taraflı bir güven ve huzur ortamı geliştirmektedir.⁴ Hz. Peygamber’in: “Müslüman elinden ve dilinden insanların emniyette olduğu kişidir” hadisini bu manada algılamak daha anlamlı olsa gerektir. Kelimenin bütün türevleri Türkçe’de, inanmak, içten gelerek benimsemek, samimiyetle inanmak, doğruluğunda şüphe olmadığını kabul ederek öylece benimsemek anlamlarıyla karşılanmaya çalışılmıştır.⁵

Bir kavram olarak iman: “Hz. Peygamber’i Allah’tan vahiy yoluyla getirdiği kesin olarak bilinen her şeyde, hiçbir şüpheye yer vermeden, bütün yönleriyle kabul ve tasdik etmektir. O’nun getirdiği ve din için zorunlu olan teorik ve pratik bütün hükümlerde O’nu içten gelerek, isteyerek ve hiç kimsenin peşine takılmayarak benimsemek, doğruluğuna ve gerçekliğine kesin olarak inanmaktır.” Kelimenin Kuran-ı Kerim’de kullanımı itibariyle bütün itaat fillerini içer-

² İbn Manzûr, age., XIII/21vd.; Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1991, s.101; A. Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul,1982, s.19.

³ İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, (trc. Salih Uçan), İstanbul, 1985, s.111 vd. Bu tür ifadeler biraz da Arap lafızlarının kullanılmasından kaynaklanan bir durumdur. Türkçe’de bunların hepsine birden “inandım” denmektedir.

⁴ Ebû’l-Mu’in en-Nesefî, iman kelimesinin gerçek anlamı; “tasdik değil aksine nefsin emniyete dâhil olmasıdır”, görüşündedir. *Teabsiratü’l-Edille*, (thk. Claude Salame), Şam,1990, I/30.

⁵ İslâm’ın iman ve itikat gibi gönülden bağlanılmak suretiyle iman edilen teorik yönünü Türkçe’de inanmak kelimesiyle karşılamak her halde yeterli değildir. Her türlü batıl inanç ve kanat de aynı kelimeyle karşılanmaktadır. Hâlbuki İslâm’ın itikat esaslarını içeren hususların hiçbirinde bir batıl taraf yoktur. Bu konuda bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1993, s.44.

diği ve itaatsizlikten kaçış eylemlerinin adı olduğu görülür. Olumlu veya olumsuz olsun Allah'ın rızasını aramak, O'na kul olabilmek için itaatle boyun eğip, isyan sayılabilecek her türlü içsel, sözlü ve fiili durumdan şiddetle kaçınmayı içermektedir.⁶

Taklîd Kavramı

Arapça'da tefl kalıbından mastar olan taklîd: "Gerdanlık takmak, devenin boynuna kurbanlık olduğunu belirleyen nişan takmak, kılıç kuşanmak, bağışta bulunmak, iç ve görev vermek, taklîd etmek, delilini araştırmadan söylenen söz veya duruma göre hareket etmek, birinin hareketini aynen taklîd etmek ve soytarılık, mukallidlik yapmak"⁷ anlamlarına gelmektedir. et-Tehânevî (1158/1745), kelimenin iki temel anlamda kullanıldığını aktarır. Bunlardan ilki, "bir kişiye vali, başkumandan tayin etmek", diğeri de, "delil aramadan bir başkasının sözüyle amel etmek" tir.⁸ J. Schacht ise kelimenin  anlamı üzerinde durur: İlki, "İslâm ncesi adetlerden olarak değerlendirilen ve Mekke'nin mukaddes topraklarında kurban edilecek hayvanların boyunlarına takılan ve kurbanlık olduklarını gösteren tasma". İkinci-si, "herhangi bir idari memuriyet ve kadılık verme". Üçüncüsü de, "doğruluğunun sebeplerini bilmeksizin, inançta başka birini salahi-yet sahibi tanıyarak onun söz ve fiillerini kabul etme, içtihadın ziddi-na hareket etme, içtihat yapmamak"⁹ anlamına vurgu yapmaktadır. Aynı kökten gelen teklid de, "yapıla yapıla örf, anane ve gelenek haline gelen davranışlar" anlamına gelir. Bir Kuran-ı Kerm tabiri olan meklid de, Farsça'dan Arapçalaştırılmış ikld kökünden çoğul-dur¹⁰ ve "hazinelere" veya "anahtarlar" anlamına gelmektedir.¹¹ Yine bir Kuran tabiri olarak kalid kelimesi vardır ki, o da "gerdanlık takmak" ve "süslemek" anlamına kullanılmıştır.¹² Bu, J. Schacht'ın

⁶ Bkz. Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (trc. Selahiddin Ayaz), İstanbul, 1984, s.89-90.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1994, III/365-367; Åsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1231, I/675-676.

⁸ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilhti'l-Funûn*, Calcuta 1854 den Ofset İstanbul 1404/1984, II/1178.

⁹ J. Schacht, *İslam Ansiklopedisi*, MEB., İstanbul, 1970, "Taklîd" Maddesi, XI/681-683.

¹⁰ Åsım Efendi, bir çok müfessirin özel bir lgatle meklid kelimesinin mikld'ın oğulu olduğu kanaatinde olduğunu belirtir. (*Kmus Tercemesi*, I/675)

¹¹ Bkz. Zümer 39/63; şr 42/12. Åsım Efendi kelimenin Farsça'dan muarreb olduğunu söylerken (I/675), İbn Manzûr ikld kelimesinin aslının ilkiz olduğunu ve hangi dilden muarreb olduğunu belirtmeden meklid kelimesini ayrı bir madde olarak ele alır. (III/366). Türk Dil Kurumu szlgnde ise Türkçe'de kullanılan **kilit** kelimesi için Yunanca'dan dilimize geçen bir sözcük olduğu belirtilir. (Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1983, I/713.) Bu tez aynı şekilde *el-Mncid*'de de tekrarlanır.

¹² Bkz. Mide5/2,97

işaret ettiği ilk anlamdır. “Bir kişinin söz ve davranışlarını olduğu gibi tekrar etmek, taklid etmek” anlamı dilimize de yerleşmiştir.

Daha çok kelâm literatüründe kullanılan bir kavram olarak taklid: “Delilini bilmeksizin bir başkasının görüşlerini, sözlerini ve fiillerini olduğu gibi aynen tekrarlamak ve o kişiyi olduğu gibi otorite bilerek hiç sorgulamadan ona tabi olmaktır.”¹³ Bu anlam itibariyle ictihad’ın karşıtıdır. Söz konusu kavramı Kâdî Abdulcebbar (415/1024), “taklid, bir delil ve hüccet istemeksizin başkasının sözünü, boynuna tasma takar gibi, kabul etmektir.”¹⁴ şeklinde tarif eder. Araştırıp, tetkik ederek bir görüş belirlemek icap ederken bunun tam aksini yaparak, elde edilmiş görüş ile yetinmeye taklid dendiği gibi bu ameliyeyi gerçekleştiren kişiye de mukallid adı verilmiştir. Görüş sahibinin fikirlerinden hareketle amel ettiği, ahiret sorumluluğunu onun boynuna geçirdiği için bu davranışına taklid, kendisine de mukallid denmiştir. Bir kelâm kavramı olarak mukallid: “Akli ve nakli bir delil olmaksızın başkasına ait söz veya fiilin doğruluğuna inanan, ona bağlanan kimse”, demektir. İnsanlardan uzak, tek başına yaşayan ve dinle ilgisi bulunmayan bir kişi, dinden ve iman esaslarından haberdar edilmesi halinde ve onun da bu hususları kabul ve tasdik etmesi durumunda mukallid olmuş olur. Müslüman beldelelerinde yaşayan ve Yüce Allah’ın varlık ve birliğinden haberdar olan kimse taklid mevkiinin üstün kabul edilmiştir. İçinde yaşadığı toplumdan, otorite kabul ettiği kişiden, cemaat liderinden, kanaat önderinden, hoca, ana-baba veya çevresinden görerek iman etmeye de taklidi iman denmektedir.¹⁵ Bu tür imanın mutlak şekilde sahih olduğunu ve gerçeği bilmenin geçerli yolunun taklitten geçtiğini, vacip olanın da bu olduğunu ve inceleme ve araştırma yapmanın haram olduğunu ileri süren Tâlimiyye ve Haşeviyye mezhepleridir.¹⁶ Bu iki mezhebin haricinde kalan İslam fırkaları taklid değil tahkik gerektiği hususunda birleşmekle birlikte mukallidin imanının geçerli olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Nitekim es-Sâbüni, “Ehl-i

¹³ Bkz. et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtı'l-Funûn*, II/1178; J. Schacht, *İslam Ansiklopedisi*, “Taklid” maddesi, XI/681; El-Gazzalî, *el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi* (çev. Yunus Apaydın), Kayseri 1994, II/371; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkha Medhal*, İstanbul 1333, s. 274.

¹⁴ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire,1975, s.61, 63. Kâdî, taklidin bir ilim elde etme yolu olmadığı için kitabında ayrı bir başlık altında zikredilmediğini belirtir. Aynı şekilde el-Muğni’de, “taklid’in fesadını beyân’ başlığını taklidin ilim yollarından olmadığını ispat sadedinde ele almaktadır. Bkz. *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl* (thk.İbrahim Medkür- Tâhâ Hüseyin), Mısır, tsz., XII/123-126.

¹⁵ es-Sâbüni, *Mâtüridiyye Akâidi* (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 1995, s. 173; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul 2004, s.54.

¹⁶ el-Gazzalî, *el-Mustasfa*,II/371; Seyyid Bey,age., s.280.

Kible mukallidin imanının sıhhati hususunda ihtilaf etmiştir” diyerek bu konuya işaret etmiştir.¹⁷

AMELÎ VE İTİKÂDÎ KONULARDA TAKLÎD

Amelî Konularda Taklîd

Furû-ı dinde, taklîdin bazı şartlar çerçevesinde kabul edilmesi gerektiği üzerinde durulur. Bu mana itibariyle taklîd, delilde taklîd ve hükümde taklîd olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Delilde taklîd, hiçbir araştırmaya başvurmaksızın başkasının delilini olduğu gibi kabul etmek ve kendini başkasının delillerine tabi kılmaktır.¹⁸ Bu tür taklîdin caiz olduğu konusunda ihtilaf yoktur.¹⁹ Delilde taklîdin, **de-lile ittiba'** diye anıldığı bilinmekte ve bunun taklîd-i mahz olmadığı hususunda ittifak edilmektedir. Bu tür taklîdin **ictihâd** adıyla anıldığı ve içtihad da taklîd-i mahz denilemeyeceğinde de ittifak vardır. Yine bu tür taklîdin, taklîd ile ittiba arasında orta bir yerde olduğu belirtilmektedir. Hükümde taklîd ise, hiçbir delille başvurmadan bir başkasını olduğu gibi takip etmek, başkasının görüşleriyle amel etmektir. Bu tür taklîdin taklîd-i mahz olup olmadığı tartışmalıdır. Taklîd edilen kişinin doğruluğu zorunlu olarak bilinmediği için bir delilin bulunması şart koşulmaktadır. Doğruluğun delili de, mucize olarak belirtmek suretiyle, Peygamber (sa.)'den başkasının kayıtsız şartsız, delilsiz taklîd edilmemesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır.²⁰

Amelî konularda herkesin içtihat makamına yükselme, dini delilleriyle öğrenme imkânının olmaması ve herkesin hükümlerle mükellef olmasından dolayı halk tabakasının bir müftiyi taklîd etmesinin vacip olduğuna karar verilmiştir. el-Gazzâlî (505/1111), dini konularda, yeterli bilgiye sahip olmayan bir kimsenin, bu konuda sahabenin icmâ'ının olması hasebiyle amelî konularda, adaletine ve bilgisine güvendiği müftiyi taklîd etmesinin vacip olduğunu ifade eder. Ve “Avamın, müftinin verdiği fetvayı kabul etmesinin vacipliği ise, tıpkı hâkimin, şahitlerin sözünü kabul etmesinin vacipliği ve yine bizim haber-i vâhidi (amelî konularda) kabul etmemizin vacipliği gibi, icmâ' delili sebebiyledir.” der.²¹

İmam eş-Şafî'nin (204/820), “Hz. Peygamber dışında hiçbir kimseyi taklîd etmek caiz değildir” sözü üzerinde yapılan tartışmaları da dile getiren el-Gazzâlî, bunun mecazen taklîd diye isimlendirilebileceğini, O'nun sözünün zaten delilsiz kabul edilmesini gerektiğini ve

¹⁷ Es-Sâbüni, age., s.173.

¹⁸ Muhammed İbrâhîm Şekera, *er-Re'yu's-Sedid fi'l-İctihâd ve't-Taklîd*, Ummân, 1401h/ 1981, s.16.

¹⁹ Bkz. Seyyid Bey, age., s. 275.

²⁰ Bkz. el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II/370-373; Seyyid Bey, age., s.274-275.

²¹ el-Gazzâlî, age., II/375.

bu tartışmanın fetva sormak ve taklid etmekle doğrudan ilgisinin olmadığını ifade eder.²²

İctihad mevkiini ihraz etmiş olan kimselerin bir başkasını taklid etmesi caiz görülmemekle birlikte, amelî konularda halkın bilgili, ahlâklı ve samimiyetine güvendiği kişileri taklid etmesinde bir beis görülmediği gibi, cehaleti hâkim kılmamak ve insanları tereddütte bırakmamak için fetva sahiplerini taklid etmesi vacip telakki edilmektedir. Halkın çeşitli meslekler icra ettiği ve herkesin dini öğrenmede hem aynı imkâna sahip olmaması, hem de aynı akıl yapısına sahip olmaması nedeniyle, içtihadla muktedir olamayanlar için taklid zaruridir. Kişinin kendi tetkiki ile elde ettiği kanaati, her türlü taklitten üstündür. Fakat buna imkân bulamayanları da ihmal etmemek lazımdır. İşte bu gerekçelerle amelî konularda taklid caiz hatıta vacip görülmüştür.²³ Bir hususu bilmeyenlerin ilim adamlarından sorup öğrenmelerine dinde engel bir şey olmadığı gibi aksine bilmeyenlerin bilenlerden sorup öğrenmelerini teşvik eden ayetler vardır. “Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.”²⁴

İtikâdî Konularda Taklid

Usûl-i dinde taklid genelde caiz görülmemektedir. Bu husus, itikadi mezhepler arasında derin bir ihtilaf konusudur. Bunun sebebi de Kuran-ı Kerim’de inananlara, taklid etmenin kötü ve kaçınılması gereken bir durum olduğunun bildirilmesidir. İlim ve irfan, Kuran-ı Kerim’de devamlı övülürken, aksine, bir başkasını körü körüne taklid etmek de bir o kadar yerilmektedir. Kuran, insanın yetişmesinde en büyük pay sahibi olan ve taklid edilmesi gerekse önceliğin kendilerinde olması gerekecek olan ana-baba ve ataların taklid edilmesini tasvip etmez. “Dediler ki: Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk. Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindediniz.”²⁵ Ve yine: “Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar, derler. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanetle rahmetinden kov.”²⁶ diyerek bu dünyada birilerini taklid edenler ahirette Allah’a uydukları kişilerin kendilerini umdukları yere ulaştıramamasından şikâyet edeceklerdir. Diğer taraftan, araştırmak, soruşturmak ve ilim ile kanaat oluşturmak ile ilgili ayetler de vardır. Mukallid yerine muhakkık; gerçeği arayıp ortaya çıkaran, tasdik ilkesini gerçekleştire-

²² El-Gazzâlî, age., II/375-376.

²³ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Seyyid Bey, *Usûl-ı Fıkha Medhal*, s. 284-289.

²⁴ Nahl 16/43.

²⁵ Enbiyâ 21/53-54. Buna benzer Bakara 2/170, Tevbe 9/23, Mâide 5/104 ve daha birçok ayet taklidi kötülerdir.

²⁶ Ahzab 33/67-68.

ren olmak gerektiğini belirten ayetler mevcuttur. “Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah’ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”²⁷ “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri hakkıyla düşünür.”²⁸ şeklindeki ayetlerle: “Kulları içinde ancak âlimler, Allah’tan hakkıyla korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayıcıdır.”²⁹ anlamındaki ayetler bilmeye, cehaletten uzak durmaya davet etmektedir.

Bunun yanında bazı ayetlerde de, inanılan, kanaat haline getirilen hususlarda delil getirmek gerektiği vurgulanmaktadır. “(Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut Hıristiyanlar hariç hiç kimse cennete girmeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahidenden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.”³⁰

Cahillerden olmamak ve onlardan yüz çevirmek gerektiğini³¹ bildiren ayetlerle, bilmediği bir şeyin peşine düşmemek gerektiğini³² tavsiye eden ayetler de Kuran-ı Kerim’de bulunmaktadır. Bütün bu ayetler topluca değerlendirilecek olursa Kuran, inanılacak esasları delil ile bilmeyi, kendi inançlarını sağlam temellere oturtmayı, başkasının peşinden gitmemeyi, hele cahillerden hiç olmamayı öğütle-mektedir. Başkalarının taklidçisi olmaktan ve doğru yoldan sapmaktansa delil ve tahkikle kendi doğrularını oluşturmayı tavsiye etmektedir. Allah katından indirilene uymak en güzel davranış olarak nitelenmekte ve: “Rabbinizden size indirilene uyun. O’nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar az öğüt alıyorsunuz.”³³ denilmektedir. İşte bütün bunlar ve fakat imkân bulamayana zorluk olmayacağını³⁴ belirten ayetlerle birlikte düşünüldüğünde ikilem oluşturabilecek nassın mevcudiyeti, itikadi mezheplerin ihtilafını kö-rüklemiştir.

Bu Kuran-ı Kerim ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, usûl-i dinde esas, nazar ve istidlâldir.³⁵ Dinin itikadına dair esasların nakli ve akli delillere müracaat edilerek elde edilmesidir, bu metot vaciptir, taklid

²⁷ Zümer 39/17-18.

²⁸ Zümer 39/9.

²⁹ Fâtır 35/28.

³⁰ Bakara 2/111.

³¹ A’râf 7/199.

³² İsrâ 17/36.

³³ A’râf 7/3.

³⁴ Hacc 22/78. “O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l- Usûli’l-Hamse* (thk. Abdülkerim Osman), Kahire,1975, s.39, 42-43, 63. Kâdî, *el-Muğni’de* bu hususa müstakil bir cilt ayırır ve bunun adını, *en-Nazar ve’l-Meârif* diye belirler. Bkz. XII. Cilt; Yine bkz. En-Nisâburî, *el-Mesâil fi’l-Hilâfi beyne’l-Basriyyin ve’l-Bağdâdiyyin* (thk.Ma’n Ziyâde-Rıdvân es-Seyyid), Beyrut,1979, s.346 vd.

ise haramdır, en azından kötülenmiştir. Araştırmak ve delil elde etmek gerektiği konusunda bütün mezhepler müttefiklerdir. Bunu terk etmek caiz değildir, terk edenler tahkike başvurmadıkları için günahkârdırlar.³⁶ Bu nokta üzerinde bir ayrılık olmamıştır. Esas konu araştırmayı terk ederek mukallid olan kişilerin durumunun ne olacağıdır. Bunları mümin saymak gerekir mi, yoksa bu halleri ile onlar, tahkik ehli gibi mümin kabul edilmezler mi? Mukallid ile muhakkik arasında bir derecelenme söz konusu mudur? İhtilaf noktasını burası oluşturur.

Selefiyye mezhebinin öncülerinden İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre mukallid mümindir. İstidlâl ve nazarı terk etmesi nedeniyle günahkâr sayılır. Sonuçta cennete gideceği umulur. Ama günahları miktarınca azap görmesi veya affa uğraması da mümkündür.³⁷ İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi selef âlimleri taklidi hiç hoş karşılamazlar. Onların temel düşüncesine göre, Allah kitap ve sünnetin dışında uyulacak bir rehber göstermemiştir. Bunların haricinde bir başka kimseye uymak, onu her şeyiyle taklid etmek caiz olmaz. Bu bir din ihdası demek olur. Allah'ın kendisine uyulmasını istemediği kişilerin peşinden gidilmesi bidat ve dalâlettir.³⁸ Fakat yine de marifet ehline ittiba Selef'in prensiplerindedir. Dini konularda şüphe içinde durmak caiz olmadığı için bilen kişilerden bu sorulmalı ve âlimlere ittiba edilmelidir. İman esaslarını bütün delilleri ile bilen bir âlimin, iman derecesinin; delillerini bilmeyen kör bir mukallidten üstün olduğu inkâr edilemez, fakat iman sahibi olmak bakımından bir âlim nasıl bir mümin ise, mukallid de mümindir. Taklidçilerin inançları sağlamdır, kat'îdir, şek ve şüpheden salimdir. Allah ve Peygamber (sa.) onlara bundan başkasını teklif etmemiştir.³⁹ İşi daha da ileri götürüp taklidin haram olduğunu, isabet etse dahi delile başvurmayı terk etmekten dolayı mukallidin günahkâr olacağını, bu tür davranışların hiçbir ecir alamayacağını, isabet etmediği takdirde taklid ve Peygamber (sa.)'e ters düşmekten dolayı iki günah kazanacağını ifade eden âlimler de vardır.⁴⁰ Dinde, araştırma ve delillere başvurarak Allah ve Resulü'nden alınması gerekenleri almak esas olmakla birlikte ve bunu terk etmekten dolayı mukallidi sorumlu tutmakla beraber, yine de Selef âlimleri, mukallidin mümin olduğu hususunda bir görüş farklılığı sergilememişlerdir. Mukallid denilebilecek bazı kimselere ve onlarla yaşanan bazı olayla-

³⁶ Kâdı Abdulcebbar, age., 61.

³⁷ Bkz. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *Teabsiratü'l-Edille*, I/26; krş., el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s.254.

³⁸ J. Schacht, agm., XI/683.

³⁹ El-Gazzâlî, *İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, s.128,130.

⁴⁰ İbn Hazm, *Usûl-i Dîn*, s.81-84.

ra Hz. Peygamber devrinde rastlandığı ve onları Hz. Peygamber'in mümin saydığı bir vakia olarak kabul edilmiştir.

İtikadi konularda kesin olarak taklidi reddeden Mu'tezile mezhebi, dinde asıl olanın nazar ve istidlâl olduğu görüşündedir.⁴¹ Taklîdin bilgi elde etme yolu olmadığı belirtildikten sonra, itikatta, ne şekilde olursa olsun taklîdin caiz olmadığı belirtilir; ister zahitlerin taklîd edilmesi olsun, isterse çoğunluğun taklîd edilmesi olsun hiç birinin doğruya ulaştırma garantisinden söz edilemeyeceği ifade edilir. "Keşf ve zühd yoluyla itikadi gerçekliğe ulaşmanın mümkün olmadığı, eğer mümkün olsaydı zahitlerin çeşitli görüşlere ayrılmaması gerekirdi" şeklinde itiraz eden Mu'tezile, çoğunluğun gerçek işareti ve azınlığın da batıl alameti olmadığını ileri sürmektedir. Kuran-ı Kerim'den, "Biz size hakkı getirdik, fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz"⁴² ve "Kâfirler Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz"⁴³ ayetlerini çoğunluk olmanın hakkı temsil etmeye yetmediğine delil getirir. Yine azınlık olmanın da haktan uzak olmak anlamına gelmediğine delil olarak şu ayetleri gösterir: "Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır."⁴⁴ Ve "Doğrusu ortakçılardan çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az!"⁴⁵ Mu'tezile bu tür delillerle azınlığın isabetsizliğinden söz edilemeyeceği, aksine taraftarı az da olsa hak olanı ifade ediyorsa onun doğruluğuna hükmetmek gerektiğini vurgulamak istemektedir. Hakkı hak olarak tanımanın daha önemli olduğu görüşünü öne çıkarmak isterler.⁴⁶

Mutezile'ye göre, Sevâd-ı A'zam ve buna benzer haberlere uyarak insanların çoğunun gittiği yolu taklîd etmek caiz değildir. Bu gibi hallerden bahsedilmesindeki murat, icmâdır, ümmetin icmâi ise uyulması gerekli olan bir husustur. Eğer bu gibi haberlere uymak vacip olsaydı, insanların çoğunun inandığı hususlara muhalefet etmek caiz olmazdı ki, tarihi gerçeklik buna işaret etmemektedir. Yine onlara göre, biz, Hz. Peygamber'i taklîd etmemekteyiz. Çünkü taklîd, başkasının görüşünü hiçbir delil ve hüccet aramaksızın kabul etmektir. Hâlbuki biz, Hz. Peygamber'in getirdiklerini mucize göstermesi neticesinde kabul ettik. O'nun doğruluğuna delâlet eden mucize delili olmasaydı, inananları mukallid kabul etmek mümkün olurdu, ama mucize delilinden sonra Hz. Peygamber'e uymayı taklîd olarak

⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse* (thk. Abdülkerim Osman), Kahire, 1975, s.63.; *el-Muğni*, XII/4-8; en-Nisâburî, age., s. 346.

⁴² Zuhruf 43/78.

⁴³ Mâide 5/103.

⁴⁴ Sebe' 34/13.

⁴⁵ Sâd 38/24.

⁴⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 60-62; *el-Muğni*, XII/124.

nitelemekten Allah'a sığınmak gerekir.⁴⁷ Âmmînin âlimi taklid etmesine de taklid denemez. Çünkü bu onu olduğu gibi taklid değil, cahil insanın âlimin görüşüne başvurması olarak değerlendirilmelidir. Bu tür bir bilgi akışı Kuran'ın emrettiği şeyi yapmak olarak algılanmalıdır. Allah (cc.), "Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorunuz"⁴⁸ buyurmaktadır ve bu yapılması gereken bir emirdir, taklid olarak nitelememez.⁴⁹ Ama Kâdî, bu yolla elde edilmiş bir imana geçersiz de dememektedir, geçerli olduğunu ima etmektedir, denebilir.

Mutezile'ye göre taklitten uzak durarak, nazar ve istidlâle yönelmek, Kuran'ın emri olmakla birlikte aynı zamanda akli bir zorunluluktur. Kâdî Abdulcebbâr bu hususu taklidin kötülüğünü en güzel şekilde ortaya koyan delil olarak niteler. Ve şöyle dile getirir: "Mukallid, ya âlimi veya âlimden başkasını taklid eder, âlimden başkasını taklidi uygun olmadığına göre; âlimi taklid etmesi halinde de iki ihtimal vardır, ya bu âlim ilmini taklid yoluyla öğrenmiştir veya bir başka usul ile. Taklid yoluyla öğrendi demek caiz olmaz, çünkü söz, o da bir başka mukallidten, diğeri de bir başka mukallidten... diye son bulmaz, bu muhaldir. Eğer bir başka yoldan öğrenmişse zorunlu olarak biliyordur veya istidlâlidir. Zorunlu olarak bilmesi de uygun değildir, çünkü insanların bilgileri zorunlu değildir. O zaman geriye tek bir ihtimal kalıyor ki, o da istidlâli olmasıdır. Bu, sana, taklidin fesâdını açıklayan akli bir delildir."⁵⁰

Sonraki asırlarda telif edilmiş bazı eserlerde Mutezile'nin Basra ekolünün; "mukallid, marifetullah hususunda mümin değildir, bizim indimizde mümindir ama Allah katında ne olduğunu bilemeyiz"⁵¹ şeklinde görüşleri olduğu nakledilmektedir. Ebû Ali ve Ebû Hâşim el-Cübbâi'lerin, " taklid, kurtuluşa götürmez ve mukallid mümin değildir" diye bilinen görüşleri olduğu gibi, el-Belhî'nin bunların aksine, "sahabenin icmâına ve hakikate muvafık itikadın oluşması halinde mukallidin kesinlikle mümin olduğu" tarzında görüşler de rivayet edilmiştir.⁵² Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, Mutezile denince sadece tek bir görüş etrafında toplanmış âlimler anlaşılmalıdır. Çoğu zaman bu şekildeki genellemeler, sanki bir tek görüşün haricinde başka bir görüş serdeden Mutezili âlim yokmuş gibi nakiller, Ehl-i Sünnet tarafından yapılmıştır. Mukallidin imanı konusundaki takınılan tavrı da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

⁴⁷ Kâdî, Şerh, s 63; *el-Muğni*, XX/125.

⁴⁸ Enbiya 21/7.

⁴⁹ Kâdî, Şerh, aynı yer; *el-Muğni*, XX/125

⁵⁰ Kâdî, Şerh, s.62-63; *el-Muğni*, XX/124.

⁵¹ İbnü'l-Mürtezâ (v.840-1437), *Kitâbu'l-Galâid fî Tashîhi'l-'Akâid* (thk. Albert Nasri Nader), Beyrut, 1985, s.133.

⁵² İbnü'l-Mürtezâ, age., s.133.

Mu'tezile düşünce tarzının bir gereği olarak, kendilerinin söylemediği görüşleri onlara söyletmek adet olduğu için, *mukallid mümin değildir*, dedi görüşünde oldukları rivayet edilir. Mesela es-Sâbûni(580/1184): "Mu'tezile, 'her bir meseleyi, aklın yardımıyla, mukabil şüpheyi bertaraf edebilecek şekilde bilmedikçe mukallid mümin sayılmaz' demiştir."⁵³ şeklinde nakleder. Bu biraz da caiz demediğine göre, ak değilse karadır, mantığına dayanmaktadır. Hatta bu durum aynı kelimelerle Ebû'l-Mu'in en-Nesefi tarafından biraz daha abartılı olarak verilir ve "şayet hasmı karşısında acziyet gösterirse, Müslümanlığına hükmedilemez"⁵⁴ şeklinde aktarılır. Aynı durum çağdaş kelâm eserlerinde de görülür⁵⁵, ancak bizim kanaatimiz, âmmninin âlimin görüşüne başvurmasını tecviz ettiğini, bunun adına taklid dememekle birlikte bu yolla elde edilen imanın geçersiz olduğunu söylemedikleri yönündedir. Mutezile'nin nazar ve istidlâl yaptığı bu aşırı vurgu, onların, mukallidin imanı geçerli değildir, kanaatini yaymıştır. Yoksa kaynaklarda, doğrudan doğruya Mutezilenin böyle bir görüşüne yer verildiği görülmemektedir.⁵⁶ "Taklidin güzel olduğunu söylemek mümkün değildir"⁵⁷ ve "bu husustaki söz zorunlu olarak inkâra götürür"⁵⁸ gibi ifadelerden, "mukallid mümin değildir" hükmünü çıkarmak gerekir mi? Doğrusu bu kısmı tartışmaya açık bir konudur. Bizim değerlendirmemize göre Mutezile, böyle bir görüş beyan etmemektedir. Mâtürîdî ve Eş'arî mezheplerine mensup müelliflerin eserlerinde Mu'tezile'ye isnad edilen bu türden görüşlere rastlanmaktadır. Bu neticeye de, Mutezile adına şöyle bir akıl yürütmeyle varılmaktadır: Mukallid istidlâlî terk ettiği için günahkârdır, bu da kebîredir, onlara göre de kebîre, sahibini imandan çıkarır, öyleyse Mutezile'ye göre mukallid kafirdir.⁵⁹ Bütün bu çıkarımlar onlar adına yapılan yorumlardır.

Eş'arî mezhebinin kurucusu İmâm el-Eş'arî (324/936), eserlerinde taklid konusunu ele alıp görüş beyan etmez. Bazı kimselerin taklidi sermaye edindiğinden bahseder ve bu bağlam itibariyle taklide olumlu bir anlam yüklemeyiz.⁶⁰ Onun, "kişinin imanının makbul olmasının şartı, akıl yardımıyla Peygamber (sa)'ın sözünün doğrulu-

⁵³ *Mâtürîdiyye Akaidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1995, s. 173.

⁵⁴ *Teabsıratu'l-Edille*, I/29.

⁵⁵ Bkz. Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, s.71; Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1991, s.123.

⁵⁶ Bkz. Kâdî, *Şerh*, s.60-64; *el-Muğni*, XII/119-126.

⁵⁷ Kâdî, *el-Muğni*, XII/126.

⁵⁸ Kâdî, *el-Muğni*, XII/123.

⁵⁹ Bkz. Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille*, I/29; Bağdâdî, Mutezile'ye göre nazar ve istidlâlî terk edenin fâsık olduğunu, onların nazarında fâsık'ın da ne mümin ne de kafir olduğunu, bir kısmının ise doğrudan kafir olarak değerlendirdiklerini nakleder. Bkz. *Usûlü'd-Dîn*, s.255.

⁶⁰ el-Eş'arî, *İstihşânu'l-Havd fi 'İlmi'l-Kelâm* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut, 1952, s.87.

ğunu bilmesi gerekli olup dili ile ifade etmesi ve muarızı ile münakaşa ve münazara yürütmesi şart değildir” şeklinde görüşü olduğu bilinmektedir.⁶¹ Bu kişi itikadi konularda akli delile dayanmadıkça ve bu itikat konularını kalbiyle bilmedikçe mümin sayılmaz, dili ile bunları seslendirmesi gerekmez ama hasmıyla mücadele ederken basiretli ve şüpheleri bertaraf edebilecek bir durumda olması istenir. Bununla birlikte o kimse nazar ve istidlâli terk etmesinden dolayı günahkârdır. Eş’arî, bu durumdaki bir kimsenin mutlak şekilde mümin adını hak etmediğini, ama müşrik ve kâfir olmadığı için ve iki zıddın bir yerde olma imkânı bulunmadığından, bu kişiye kıyasen mümin denmesi gerektiği, görüşündedir.⁶²

Eş’arî mezhebinin mukallidin imanı konusunda takındığı tavır ve sergilediği görüş tek düze değildir. Onlara göre, kişi, dinin rükünlerine delillerini bilmeksizin taklid yoluyla inanırsa bakılır. Eğer bu kişi inancıyla birlikte şüphe içinde ve bunlardan kurtulmak gibi bir gayret sarf etmiyor da, bu şüphelerin benim inancıma zarar vereceğine inanmıyorum, diyorsa, bu kimse Allah’a inanmıyor ve O’na itaat etmiyordur ve aksine o kâfirdir. Şayet kişi, delilini bilmeksizin gerçeğe inanıyor ve itikadını ifsat edecek bir şüphe içinde olmadığına inanıyorsa Eş’arîler bu hususta ihtilaf etmişlerdir; bir grup, dinin itikadını bilmeye götüren nazar ve istidlâli terk etmesinden dolayı her ne kadar günahkâr olsa da, itikadı ve diğer taati nedeniyle Allah’a itaatli ve O’na inanan bir mümin kabul edilir. Bu hali üzere ölürse onun nihayette Cennete gireceğine, azabının ebedi olmayacağına ve Allah’ın onu affedeceğinin umulmasına ve şefaat edileceğine kanaat getirmişlerdir. Bu görüşlerinde yalnız olmadıkları, Şâfiî, Mâlikî, Evzâî, Servî, Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel ve ehl-i hadis ve mütekadimîn-i mütekellimîn olan Abdullah b. Saîd el-Küllâb, Hâris el-Muhâsibî, Abdülaziz el-Mekkî, Ebû’l Abbâs el-Kalânî gibi âlimlerin de aynı görüşü paylaştığı nakledilir. Bir kısmı da, mukallid gerçeğe inanmış olması nedeniyle küfürden çıkmıştır. Çünkü tevhit ve nübüvvetle iman ile küfür aynı şahısta toplanmaz, bunlar birbirine zıt şeylerdir. Fakat bununla birlikte mümin adını da hak etmemektedir. Şayet âlemin yaratıcısının birliğinin, nübüvvetin sıhhatinin ve âlemin sonradan yaratılmış olduğunun bazı delillerini bilirse bu mukallidin imanı geçerli kabul edilir, görüşündedirler. Bu görüşü savunanlar, bu durumdaki kişinin delilleri dillendirmesini şart koşmazlar.⁶³ Hemen fark edilebileceği gibi Eş’arî mezhebi âlimleri, mukallidi mümin saymakta bir hayli titiz davranmakta ve belki de bu tutumlarıyla neye, niçin inandığını bilen, inandığı ilkelerde en ufak bir şüphe barındırmayan bir topluluk arzu etmektedirler. Fakat neredeyse im-

⁶¹ Ebû’l Mu’in en-Nesefî, *Teabsıratu’l-Edille*, I/28-29; es-Sâbüni, age., s.173.

⁶² Bağdâdî, *Usûlu’d-Dîn*, s.255; Ebû’l-Mu’in en-Nesefî, age, I/29.

⁶³ Geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, age., s.254-255.

kânsız olanı istedikleri gibi bir görüntü de yok değil, diye düşündürüyor.

İmâm Gazâlî (505/1111)'nin taklîd konusundaki değerlendirmeleri müntesibi olduğu mezhebe bağlı olduğunu göstermekle birlikte ilginçtir. Ona göre, avamın delil ile işi yoktur. Avama söylenen şeyin delilini zikretmek gerekmez. Onlar kendilerine önceden öğretilen hususlara uyarlar, bu şekilde edindikleri inançlardan kolayca vazgeçmezler, bağlılıkları samimidir. Doğru öğretilirse doğru, eğri olan öğretilirse batıl inanç edinirler. Fakat saf akla tabi olmak sadece Allah dostlarına mahsustur. İnsanları yönlendiren âlimler de mukallid olduğu için bütün sorumluluk âlim geçinenlerindir. Zira avam âlimi taklîd ederken, âlim geçinen bu kişiler taklîd ettikleri âlim veya mezhebin delillerini taklîd ederler. Avamın mezhebin deliline bakmadan taklidi âlimde katmerleşmiştir. Esasen Gazzâlî, “hiçbir akideyi benimsemeyeceksin. Delile bakacaksın, delilin gereğine ve gösterdiği şeye hak, zıddına da batıl adı vereceksin”,⁶⁴ görüşündedir. Bu görüşü itibariyle mezhebinin genel çizgilerine sadıktır. Araştırma, delil arama olmaksızın bir hususu inanç ilkesi olarak kabullenmek gerekir. Bu da Eşari mezhebinin mukallidin imanı konusunda takındığı tavırla örtüşmektedir.

Mâtürîdi mezhebi, taklîdi iman konusunda bütün İslâmî fırkalarından daha ılımlı görünmektedir. Zira onların yaşadığı coğrafya itibariyle diğer mezheplerden farklılaşması bu konuda görüşlerinin de farklılaşmasını getirmiştir. Bu mezhebin ilk âlimi olarak da kabul edilen Ebû Hanîfe (v.150/767)'nin görüşlerine Mâtürîdi kaynaklarda geniş yer verilir.⁶⁵ Ondan en meşhur görüş olarak: “mukallidin imanı geçerlidir, fakat istidlâli terk etmesi sebebiyle günahkârdır.” ifadesi nakledilir.⁶⁶ Ona göre iman tasdikten ibarettir ve tasdik eden delile dayansın veya dayanmasın iman etmiş olur. Bu mukallid bir kimse olsa da yine de tasdik etmiş olmasından dolayı mümindir. Mukallidin imanı çerçevesinde kendisine: “Mümin cehenneme girer mi?” şeklindeki bir soruya; “müminden başka hiçbir kimse cehenneme girmez” demiştir ve “onların hepsi o gün mümindirler, çünkü imanın hakikati tasdiktir ve rüknüyle imanın kâfirlerde bulunması hasebiyle onlar ahirette mümindir. Tıpkı bunun gibi mukallid de imanın rüknü ve hakikati kendinde bulunduğu için mümindir. Şu da var ki, kimde iman, yeis halinde ve ahirette azapla yüz yüze geldiğinde bulunursa, o iman kişiye yarar sağlamaz. O kişi iman sevabına ulaşamaz, küfürün akıbetini ortadan kaldıramaz.”⁶⁷ Kuran-ı Kerim’de de: “Artık o

⁶⁴ el-Gazzalî , *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Mısır, tsz., s.88; krş., Teftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi, Şerhu'l-Akâid* (trc.Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980, s.55-56.

⁶⁵ Bkz. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *age.*, I/25 vd; es-Sâbûnî, *Mâtürdiyye Akâidi*, s. 173.

⁶⁶ Bkz. Es-Sâbûnî, *Mâtürdiyye Akâidi*, s. 173.

⁶⁷ Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *age.*, I/25-26.

çetin azabımızı gördükleri zaman: Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik, derler. Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkındaki âdeti budur. İşte o zaman kâfirler hüsrana uğrayacaklardır.⁶⁸ ayetleri bu gibi kişilerin durumunu açıklamaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Ebû Hanîfe'nin kendi eserlerinde bu hususun izahı yapılmamış, sadece imanın tasdikten ibaret olduğu üzerinde durulmuştur.⁶⁹ Fakat buna rağmen yine de Matüridi kaynaklarda Ebu Hanife'nin el-Fıkhu'l-Ekber isimli eserine atıf yapılmaktadır.⁷⁰

İmâm Mâtürîdî (333/946), mukallidin imanını geçerli kabul eder. Ebû Hanife gibi ona göre de iman tasdikten ibarettir. Ancak son anda iman etmek nasıl faydadan hali ise, mukallidin imanı da delile dayanmaması nedeniyle fayda temin etmez, çünkü sevap, kulun zorluklara katlanması neticesinde oluşur, hâlbuki mukallid, imanı elde ederken böyle bir meşakkate katlanmamaktadır. Kişi, çeşitli akıl yürütmeler, düşünce, tefekkür, nazar idmanı şüpheleri defetmek için istidlâl ve şüpheli ile doğru olanın arasındaki farkı temyiz gayretlerinden dolayı zorluklara katlanarak inancını elde ederse, kalbini, fikrini ve araştırmasını bu yönde harcarsa sevaba ve imanın bu dünyadaki yararına ulaşır. Allah'ın rızasını ve varlığının delillerini araştırmaksızın, bu dünya menfaatleri, günlük ihtiyaçlar ve nefsi arzularına dalarak hiçbir zorluk, külfet ve meşakkate katlanmaksızın iman ederse sevaba nail olamaz ve iman menfaatine ulaşamaz. Bu durum tıpkı ahirette azabı görüp de iman edenin durumu gibidir, o da istidlâlin olmaması sebebiyle imanın temin ettiği faydaya ulaşamamıştır. İman her halde istidlâle dayanmalıdır ki, kişiye gerekli olan yararı temin edebilsin. Yoksa ahiretteki imanın kişiye menfaat temin etmeyeceğini bellidir.⁷¹ İmâm Mâtürîdî bu hususta: "Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alametlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz."⁷² ayeti ile Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği: "Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. Güneş batıdan doğup (bazı rivayetlerde Deccal'in çıkması, Duhân ve Dâbbetü'l-arz da zikredilmektedir), insanlar bu olayı görünce toptan iman edeceklerdir. Fakat bu an, önceden iman etmemiş olan veya imanında hayır

⁶⁸ Mü'min 40/84-85, benzer ayetler: En'am 6/158, Ğafir /84, Ahkaf 46/24.

⁶⁹ Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l- Mûteallim* (trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde) İstanbul, 1981, s.17; *el-Vasiyye* (trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde) İstanbul, 1981. s.73.

⁷⁰ Bkz. Ebu'l-Mu'in en-Nesefi, *Tebisratü'l-Edille*, I/25.

⁷¹ Ebu'l-Mu'in en-Nesefi, *age.*, I/26.

⁷² En'am 6/158.

ve üstünlük kazanamayan kimselerin imanlarının kendilerine fayda vermediği andır.”⁷³ hadisini delil getirir.⁷⁴ İmâm Mâtürîdî’nin taklîdi hoş görmediğine dair görüşleri de vardır. O, mukallidin mazur görülemeyeceğini,⁷⁵ bazı insanların nefsi arzularına uyarak akıl yürütme-yi ve delilleri incelemeyi bıraktıklarını böylelikle de başkalarına uyararak kötü alışkanlıkları normal telakki etmeye başladıklarını, bu duruma da taklîd sebebiyle düştüklerini söyler.⁷⁶ İmâm Mâtürîdî taklîd ve mukallid kavramlarına hoş bakmamakla birlikte yine da mukallidin imanının geçerliliği yönünde görüş bildirir. Dinde esas olanın tahkik, nazar ve istidlâl olduğunu bildirmesine rağmen taklîdî imanı sahih görür.⁷⁷

el-Rüstüfî (354/956), mukallidin imanının geçerli olmasını, âlemin cüzleri ve cisimleri üzerinde düşünmese de peygamberlik alametleri üzerine düşünerek iman etme şartına bağlamaktadır. Yine o, bu şekilde inanan kişi iman sevabına ulaşır, yoksa teemmül ve tefekkürle elde edilen iman ile meşakkatsiz elde edilen iman arasında bir fark yoktur, görüşündedir.⁷⁸ Yine ona göre, kişinin itikadını her konuda akli delillere dayandırması şart değildir, aksine, inançlarını mucize yoluyla doğruluğunu bildiği Allah resulünün sözü üzerine bina ederse bu yeterlidir. Buradan hareketle de, âlemi yoktan var edeni ve O’nun birliğini bir inanç olarak, bunların sıhhatini akli delille bilmemesine rağmen, kabul ederse bu kâfidir.⁷⁹ Bu durumdaki kişilere mümin denmesinin bir sakıncası olmadığı kanaatinde-dir.

Ebu’l-Mu’in en-Nesefî (508/1115), mezhebimiz ve Ebû Hanîfe’nin mezhebinin özeti diye, taklîdî iman konusunda, şu görüşü kaydeder: “Mukallid, delili olmamakla birlikte mümindir. İstidlâl ve nazarı terk etmesinden dolayı günahkâr ise de itikat ve diğer taatinde Allah’a mutî olması halinde ona İslam’ın hükmünü tatbik gerekir. Onun hakkındaki hüküm, günahı miktarınca azap görmesi ya da mağfiret edilmesi caiz olmakla birlikte diğer din mensuplarının fâsıklarının hükmü gibidir.” En-Nesefî, bu görüşe Ebû Hanîfe’nin yanında es-Sevrî, İmâm Malik, Evzaî, Şâfiî ve Ahmet b. Hanbel’in katıldığını, bunun yanında zahir ehli ve Abdulah b. Saîd el-Kattân, Hâris b. Esed el-Muhâsibî ve Abdüaziz b. Yahya el-Mekkî’nin de bu görüşü paylaştıklarını ifade eder.⁸⁰ Bütün bu nakillerden sonra o,

⁷³ Buhârî, Fiten, 25; Rikâk, 40; Müslim, İman, 72; Ebû Dâvud, Melâhim, 12.

⁷⁴ El-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne* (thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî), Lübnan, 1425h/2004, II/197.

⁷⁵ *Kitâbu’t-Tevhîd*, s. 4.

⁷⁶ *Kitâbu’t-Tevhîd*, s.179.

⁷⁷ Bkz. Ebu’l-Mu’in en-Nesefî, *Teabsıratü’l-Edille*, I/28.

⁷⁸ Ebu’l-Mu’in en-Nesefî, age, *Tabsıra* I/26-27, es-Sâbüni, age. S.173.

⁷⁹ Ebu’l-Mu’in en-Nesefî, age, *Tabsıra*, I/28.

⁸⁰ Ebu’l-Mu’in en-Nesefî, age, *Tabsıra*, I/28.

çoğu kelâmcıların: “İmanın sübûtu ve yararlı olması için inancın bir delil üzerine bina edilmesi gerektiği” görüşünde olduklarını nakle-der.⁸¹ Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, mukallidin imanı hususundaki Mutezile ve Eşari mezhebi görüşlerini aktarıp tartıştıktan sonra; bu meselenin insan denilen varlığın tabiatıyla ilgili olduğunu ve insanların da bazı-sının keskin zekâlı, ilme ve akli konuları anlamaya elverişli, diğer bir kısmının da bunun aksi niteliklerle donatılmış olduğu üzerinde du-rur. Sonra bunların da kendi aralarında çeşitli anlayış ve kavrayış vasıflarına sahip oldukları için kısımlara ayrıldığını belirttikten sonra sözü Allah'ın insanlara lütuf olarak ve merhameten gönderdiği Pey-gamberlik müessesesine getirir. Ona göre, Allah Teala insanların tamamına merhamet ettiği için ihtiyaç duydukları konularda onlara açıklamalar yapmak üzere iki dünya saadetini temin maksadıyla peygamberler göndermiştir. Fakat herkes aynı anlayış seviyesinde olmadığı için bir kısmı nübüvvetin temin ettiğini nimetleri doğrudan alabildiği halde diğer bir kısmı inkâr yolunu tutmuştur. Peygamber'e uyanlardan akli ve istidlâli bilgi istenmemiş, müşahede veya müşa-hedeye eş değer bir mucizeyi kabul ederek inanmaları yeterli görül-müştür. Böyle bir uygulama Peygamber (sa.), Raşit Halifeler, din â-limleri ve devlet adamlarının şu güne kadar tatbik ettikleri bir hu-sustur.⁸² İnsanların da çeşitli kapasitelerde yaratılmış olması Matürîdi mezhebini, bu konuda, işin sosyal bir gerçeklik olduğu yö-nünde düşünce üretimine sevk etmiş görünmektedir.

Matürîdi mezhebinin mukallidin imanına bu genel bakışı bü-tün âlimlerine hâkim olmuştur. Ebû Hanife'den itibaren, delili terk etmekten ötürü günahkâr olsa bile mukallid mümindir, anlayışı bu mezhebin temel görüşü olmuştur. Hemen bütün mezhep uleması bunun aksine bir görüş beyan etmemişlerdir. Son devir mezhep âlim-leri bu meselenin üzerinde fazla da durmadan görüşü aynen naklet-mekle yetinmişlerdir. Geniş açıklamaların olmaması tartışmanın kül-lendiğinin işareti olarak da algılanabilir. Yeni yapılan çalışmalarda da taklidi iman konusu yer almakla birlikte bir genişliğe sahip değil-dir. Taklidi imanın çocukluk yıllarına ait muhakeme yeteneğinin ol-madığı dönemlerin konusu olduğu, erginlik döneminin fikri muha-kemeye kurulacak inançlara muhtaç olduğu üzerinde durulur. Ayırı-ca taklidi imanın mukavemeti olmayan bir inanç olduğu vurgula-nır.⁸³

Mâtürîdî mezhebini destekler mahiyette uygulamaların tarihte yer alması ve taklidin kötülüğünü vurgulayan ayetler yanında her taklidin kötü olmadığı izlenimi veren ayetlerin de Kuran-ı Kerim'de

⁸¹ Aynı yer.

⁸² Bkz., Tebsiratü'l-Edille, I/33-37.

⁸³ Bekir Topaloğlu, Y. Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul, 1999, s. 36-37.

bulunması onların bu konuda daha makul oldukları görüntüsü vermektedir. Yakup (as.) ve oğulları arasında şöyle bir konuşmanın olduğunu Kuran-ı Kerim bildirmektedir: “Yoksa Yakub’a ölüm geldiğinde siz orada mı idiniz? O zaman (Yakub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilahı olan tek Allah’a kulluk edeceğiz; biz ancak O’na teslim olmuşuzdur, dediler.”⁸⁴ Yakub (as.)’un oğulları delil armaksızın atalarının hak yolunda devam ettiği hususu taklid edeceklerini bildirmelerine karşılık babaları bu taklidin kötü olduğuna dair veya istidlâl edilmesine yönelik bir telkinde bulunmamıştır. Hak olana tereddütsüz ittiba Kuran’da yerilmemektedir. Bu da gösterir ki mukallid hak olana ittiba etmesinden dolayı imanı geçerlidir, Kuran-ı Kerim’de yerilmiş bir davranış sergilememektedir. Muhakkık olmak evla olmakla birlikte mukallid olanı da dairenin dışına atmamak suretiyle halkayı genişletme yolu tutulmuştur. Bu bir yönüyle yozlaşma gibi görülebileceği gibi diğer yönüyle bir kucaklayıcılık olarak da değerlendirilebilir. Her iki yönün de tarihte, çeşitli yararları görülmüştür. Ehl-i Sünnet’in iki mezhebi arasında ihtilaf edilen konu olması da bu tarihi akışın bir gereğidir.

SONUÇ

Allah’ın yeryüzünde istediği insan, kendine verilmiş akıl nime-tini kullanarak yaratıcısının farkına varandır. Bunu kelâm ilmi çerçevesinde düşündüğümüzde, nazar ve istidlâl eden insandır, denebilir. Bu insan, İlâhi hitapta övülmüş olmakla birlikte tam aksine akli fonksiyonlarından hiçbirini kullanmadan başkalarına tabi olan insan da yerilmiştir. Bu sebepten kelâmcılar, dinde asıl olanın, çevresine bakarak Yaratıcı ve Bir olan ilahın varlığını algılayan insan tipinin olması gerektiğini vurgulamışlardır. Aynı zamanda âlemin yaratılmış olduğunu, değişikliklerden ve her gün yaşanan çeşitli olaylardan hareketle bir düzenleyicinin varlığına istidlâl eden bir mümin tipinin oluşması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Özellikle Mutezile mezhebi bu husus üzerinde oldukça ısrar etmiştir. Belki bu, insanların tümüne ağır gelen bir husustur; fakat böyle bir İslâm toplumun olduğu düşünülürse önünde durulması mümkün olmayan bir topluluk vücuda getirilmiş olacaktır. Bu toplumun insanlığın hayrına neler yapabileceği, dünyaya neler katabileceği malumdur. Bu bir idealdir ama imkânsız değildir, ne kadarı gerçekleşirse o kadar mesafe kat edilmiş olur. Mutezile, böyle bir toplum arzu etmiş fakat bunun bir ideal olduğunu unutarak herkesten aynı şeyleri istemek suretiyle bazı müminlerin kendilerinden uzaklaşmasını sağlamıştır. Evet, bu bir idealdir, en azından toplumun önderliğine talip olanlar için değil. Onlar için bu, kendilerini bu arzunun gerçekleşmesine katkıda bu-

⁸⁴ Bakara 2/133.

lunmak zorunda hissetmeleri gereken itici bir güç. Düşünürlerinin bu nitelikte olduğu bir toplum! İnandığı ilkelerin savunmasını yapabilen, başkasıyla başa baş, dışı dışı bir fikir mücadelesi yapabilecek bir mümin tipi Mutezile'nin rüyası olarak tarihe geçmiştir.

Eş'ari düşünce sisteminde de Mutezile ile paralellik gösteren bir anlayış göze çarpmaktadır. İnandığı ilkelerin savunmasını yapabilen, en azından neye, niçin ve hangi sebepten inandığını kendince izah eden bir mümin arzusu da Eş'ariler'in ideali olmuştur. Bu da yabana atılır bir görüş değildir; çünkü dilini bildiği bir dinin mesajı kendisine ulaşan insan, bu ilkeler üzerinde düşünmelidir. Eş'ari mezhebinin yayıldığı coğrafya düşünülürse, Arapça'nın hâkim ve konuşulan bir dil olduğu görülür. Allah akıl vermiş ve vahiy göndermiş, konuşulan dil ile vahiy aynı olduğu için Eş'ari âlimlerini asgari şart koşturmayla mecbur bırakmıştır, aksi halde gelen mesaja kulak vermeyen, yozlaşmış bir toplum arzu ediyorlarmış izlenimi doğuracaktır. Nazar ve istidlâl bunun en alt sınırı olarak görülmelidir. Bir anlamda sosyal gerçeklikten hareketle böyle bir dünya görüşü oluşturma yoluna gidilmiştir. Eş'ari mezhebinin bu tutumu, söz konusu coğrafyada dininin ilkelerine bağlı, çeşitli kültür ve dinlere dirençli bir Müslüman toplumun oluşmasını sağlamıştır. Bu toplum aynı coğrafyada bin yıldan beri bütün yıkıcı faaliyetlere rağmen varlığını devam ettirmiştir.

Matüridî mezhebinin mukallidin imanına bakışı diğer mezheplerden farklılık göstermektedir. Ebû Hanîfe'den itibaren mukallidin imanı geçerli kabul edilmiştir. Kişinin inancından elde etmesi gereken vicdan rahatlığı, gönül huzuru gibi yararların, taklid yoluyla elde edilen imandan sağlanamayacağı vurgulanmakla beraber, taklid yoluyla hidâyet yolunu bulmuş olması yeterli görülmüştür. Araştırma ve inceleme yoluyla aklını devreye sokmamaktan dolayı günahkâr olacağı her fırsatta tekrar edilmiştir. Mümine ilk önce, hep araştırma yolu tavsiye edilmekle birlikte kendisinde böyle bir güç bulamayanlar İslâm'ın dışına itilmemiştir. Nazar ve istidlâl yolunun bir birikim gerektirdiğinin farkında olan Mâtüridîler, yaşadıkları coğrafyada din dilinin bilinmeyişi dikkate almış görünmektedirler. Dinin dili ile konuşulan dilin farklılığının, inanç esaslarında, kolayca nazar ve istidlâli temin etmenin önündeki engel olduğu, mezhebin görüşünde takındığı tavırdan anlaşılmalıdır. Onların mukallidin imanı konusundaki görüşleri, hem coğrafi hem de sosyal gerçeklikten hareketle oluşmuştur, denilebilir. İlim ve fikir merkezlerinden uzak bir coğrafyada, taklidi de olsa doğru yolu bulmuş insan topluluklarından bir cazibe merkezi oluşturarak bu coğrafyanın Müslüman kalmasını temin etmişlerdir. Hiç kimsenin İslam dairesinin dışında kalmasına onların gönülleri razı olmamıştır. Mâtüridîler dine, zor, araştırılması ve anlaşılması güç görünümü yerine, kolay ve anlaşılmasında ve araştırılmasında bir güçlüğü olmadığını rahat bir din manzarası ka-

zandırmışlardır. Sosyal gerçeklik olarak da, Arapçanın konuşulmadığı bir çevrede, dini metinlerden hareketle nazar ve istidlâl etmenin, iman etmek için ön şartmış gibi telakki edilmesi, ihtidası istenen insanlar açısından son derece zor bir talep olurdu. Bu sebepten, dini ve inanç sistemini nasıl olursa olsun benimseyen müminler hedeflenmiştir. Bunun bir yozlaşma olup olmadığı tartışmaya açık olmakla birlikte taklid edilenler yeterli ve dürüst olduğu sürece iyi bir durum söz konusu olmuştur. Taklid edilen âlimler veya mezhepler yetersiz olduğu zamanlarda ise toplumda bidat ve hurafeler hâkim olmaya başlamıştır. Mezhep otoritesinin kaybolduğu dönemler, toplumun en korunmasız ve savunmasız kaldığı anlar olmuştur. Mâtüridi düşünce sistemi bulunduğu coğrafyada bunu hissettirmemek için elinden geleni yapmış ve yozlaşmış bir müminler yığını olmaktan toplumu korumuştur. En azından bugünden bakıldığında söylenebilecek bir ithamı hak etmemektedirler.

Bu güne geldiğimizde, dinin birey üzerindeki etkisinin ne olması gerektiği hususunda mezheplerin tarih içinde takındıkları tavır bir tarafa, Müslüman toplumlarda dinin diğer toplumlardan daha fonksiyonel olduğu bir gerçektir. Buna rağmen dinin ilkeleri ve inanç esasları hakkında toplumun yeterli bilgi sahibi olmadığı da bir gerçektir. Çağın bütün imkânlarına rağmen istenildiği seviyede fonksiyonel olmayan bir din ve hayatının her alanında dini referans almayan bir toplumla karşı karşıyayız. Toplum mukallid olmaktan memnun, toplumun önünde gidenler de bu halden memnun gibi görünmektedir. Ülkemizin insanı Mâtüridi bir gelenekten gelmiş olduğu için mukallidin imanı hiçbir zaman problem olmamaktadır/görülmemektedir. Hâlbuki yozlaşma ve çözümlerin altındaki temel sebep taklid olarak görülmeli ve toplumun önderleri bu hususu ortadan kaldırmak için tahkik sahibi olmalıdır. Dinin insana temin ettiği gönül huzuru ve vicdan rahatlığı için taklid edilen kişilerin nitelikli olmasına gayret edilmelidir. Mukallidi İslam dairesinin dışında görmeksizin, devamlı eğitimine ve öğretimine önem verilmelidir. İnanç sisteminin makuliyeti ihmal götürmez bir alandır. Bununla birlikte, halkın ve özellikle çocukların inanç esaslarını sade ve doğru bir şekilde öğrenebilmesi de aynı şekilde ihmale gelmeyen bir husustur. Mukallid mümindir, fakat taklid edilme konumunda olanların inanç esaslarını yozlaştırma hakkı olmasa gerektir. Mukallidin imanı sahihtir demek, araştırmadan da olur, anlamına geldiği için hiçbir âlimin buna cevaz vermemesi gerekirdi, tarihte de öyle olmuştur. Fakat dilinin bilinmediği bir dinin müminlerine başka denilecek bir söz olmasa gerektir. Sosyal çevrenin verdiği bir iç daralmaya âlimin getirdiği çözüm olması hasebiyle mukallidin imanı konusu ilginç bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ÂSİM EFENDİ**, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1231.
- EBU HANİFE**, *el-Âlim ve'l- Müteallim; el-Vasiyye* (trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde*) İstanbul, 1981.
- EŞ'ARİ**, *İstihşânu'l-Havd fî 'İlmi'l-Kelâm* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut, 1952.
- GAZZÂLÎ**, *el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi* (çev. Yunus Apaydın), Kayseri 1994.
- GAZZÂLÎ**, *el-İktisâd fî'l- 'itikâd*, Mısır, tsz.
- GÖLCÜK**, Şerafettin - TOPRAK Süleyman, *Kelâm*, Konya, 1991.
- İŞİK** Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967.
- İBN HAZM**, *Usûl-i Dîn Dinin Kaynaklarına Bir Bakış* (çev. İbrahim Aydın), İstanbul, 1997.
- İBN MANZÛR**, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1994.
- İBNU'L-MÜRTEZA**, *Kitâbu'l-Galâid fî Tashîhi'l-'Akâid* (thk. Albert Nasrî Nader), Beyrut, 1985.
- İBN TEYMİYYE**, *İman Üzerine* (trc. Salih Uçan), İstanbul, 1985.
- İZUTSU TOSHİHIKO**, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı* (trc. Selahiddin Ayaz), İstanbul, 1984.
- KÂDÎ ABDULCEBBÂR**, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse* (thk. Abdülkerim Osman), Kahire, 1975.
- KÂDÎ ABDULCEBBÂR**, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl* (thk. İbrahim Medkûr- Tâhâ Hüseyin), Mısır, tsz.
- KILAVUZ**, A. Saim, *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul, 1982.
- KILAVUZ** A.Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul 2004.
- MÂTÜRİDÎ**, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* (thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî), Lübnan, 1425h/2004.
- MUHAMMED** İbrâhim Şekara, *er-Re'yu's-Sedîd fî'l-İctihâd ve't-Taklîd*, Ummân, 1401h/ 1981.
- NESEFÎ**, Ebu'l-Mu'în, *Tabsiratü'l-Edille* (thk. Claude Salame), Şam, 1990.
- NİSÂBURÎ**, *el-Mesâil fî'l-Hilâfî beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, (thk.Ma'n Ziyâde-Rıdvân es-Seyyid), Beyrut, 1979.
- PEZDEVÎ**, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (trc. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1980.
- SÂBÛNÎ**, *Mâtüridiyye Akâidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 1995.
- SCHACHT** J., *İslam Ansiklopedisi*, MEB., İstanbul, 1970, "Taklîd" Maddesi.

- SEYYİD BEY**, *Usûl-i Fıkha Medhal*, İstanbul 1333.
- TEFTAZÂNÎ**, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980.
- TEHÂNEVÎ**, *Keşşâfu Istilâhâtı'l-Funûn*, Calcuta 1854 den Ofset İstanbul 1404/1984.
- TOPALOĞLU Bekir**, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1993.
- TOPALOĞLU Bekir**, **YAVUZ Y. Şevki**, **ÇELEBİ İlyas**, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul, 1999.
- TÜRK DİL KURUMU**, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1983.